

VII.

Ačkoli jsme v dosavadních výkladech ukázali a osvětlili řadu okolností, které přivedly Tomka a Havlíčka na dva různé břehy dobového národního života, přece tím není zcela zodpovězena otázka, co bylo nejvlastnější příčinou jejich hlubokého vzájemného rozkolu. Bylo to Tomkovo dotčené sebevědomí, jež utrpělo rány v polemikách s Havlíčkem? Není jistě třeba pochybovat o tom, že tyto rány se v Tomkovi nikdy zcela nezhojily. Současně však je nutné si uvědomit, že vývoj vztahů mezi Tomkem a Havlíčkem musíme posuzovat nikoli jen z hlediska dvou individuálních osobností, ale musíme jej chápat v širších dobových souvislostech, daných okolnostmi a podmínkami našeho národně společenského zápasu, pod jehož přímým vlivem se vyvíjely, formovaly a vyhraňovaly ideové a politické postoje obou mužů. Zvláštností těchto postojů a názorových hledisek přitom bylo, že se vyvíjely ve stálém, byť ovšem polemickém vzájemném kontaktu, který — třeba se to snad zdá paradoxní — byl v jistém smyslu, jak o tom bude ještě řeč, podnětný především pro Havlíčka.

Poznali jsme už, že výchozí pozice V. V. Tomka a K. Havlíčka — skoro stejně starých vrstevníků, přátel a spolupracovníků v Národních novinách — byly v podstatě shodné. Do roku 1848 stáli oba na stanovisku národního liberalismu, určeném mimo jiné také jejich tehdejšími úzkými vztahy k Palackému. Tento vztah a toto stanovisko se u Tomka v té době projevovalo dokonce nejen v jeho aktuálních politických postojích, ale i v jeho názorech vědeckých, historických; také v nich se tehdy ještě ztotožňoval s Palackým. I Tomek — například ve svých Dějích univerzity pražské (1848) — obhajuje Husa a husitství, staví se proti Římu a papežství i proti rozpínavosti a politickým ambicím katolické církve. V článku O církevní správě strany podobojí v Čechách od r. 1415 až 1622 (Časopis českého muzea 1848) soudí s kritickou odmítavostí o úloze Habsburků v našich dějinách; jejich vládní systém charakterizuje jako machiavelismus, jejich předbělohorské vládní metody jako úsilí o „neomezenou despotii“, směřující ke „zničení všeho samostatného života národů“.¹ A podobně svobodomyšlné názory projevuje dokonce ještě ve svých Dějích království českého, vydaných r. 1850, ale koncipovaných ještě v atmosféře osmačtyřicátého roku.

¹ Časopis Českého muzea 1848, díl první, str. 448 a 459; viz také Jaroslav Werstadt, Politické dějepisectví XIX. století a jeho čeští představitelé, Praha 1920, str. 42.

Právě prostřednictvím Palackého začal však Tomek už před rokem 1848 také navazovat pevné vnější i vnitřní vztahy k budoucím reprezentantům toho politického tábora, s nímž se měl zanedlouho sám Palacký — a spolu s ním i Havlíček — ocitnout v ostrých sporech. Prostřednictvím Lva Thuna se u Tomka upevňovaly ať vědomě, ať nevědomě jeho vazby na aristokracii a tím i na oficiální představitele vídeňského režimu. Thunovu vlivu podlehl Tomek jistě také proto, že viděl v Thunovi (jako i Palacký a ostatní čeští liberálové) jednoho z hlavních představitelů české vlastenecké šlechty. Tuto šlechtu pokládali tehdy liberálové za nezbytnou nebo aspoň za krajně užitečnou oporu českého národního zápasu.

To však byl právě bod, v němž se s liberály — patrně poprvé, ne však naposledy — nemohl vnitřně ztotožnit Havlíček. Nejenže neměl osobní důvody, které například Palackého i jeho famula Tomka sblížovaly ve čtyřicátých letech s feudálními kruhy; ale neshledával ani politické důvody k tomu, aby se české národní hnutí vázalo na pomoc šlechty a dávalo se jí ovlivňovat. Pro Havlíčkův politický postoj je už v období Pražských novin (1846—1848) příznačné přesvědčení o tom, že vztah aristokracie vůči českým snahám je neupřímný a sleduje v podstatě a především vlastní stavovské cíle.²

V politické praxi Havlíčkově prvním markantním dokladem této jeho nedůvěry k úloze tzv. české vlastenecké šlechty byla jeho reakce na zřízení nového, už vzpomínaného žurnalistického orgánu Lva Thuna Pokrok, který Havlíčka vyprovokoval k tomu, aby svoje Národní noviny prohlásil za tribunu opozice. A tehdy ovšem také Havlíček poprvé naznačil, že mezi ním a Tomkem, nově jmenovaným redaktorem Thunova žurnálu, vznikla dělicí čára. Ale zvláštní význam tomu jistě nepřikládal, a rozhodně se nepovažoval za odpůrce takového kursu české politiky, který směřoval k dohodě s vládou.

Tomu napovídá i další vývoj událostí, během něhož Havlíček znovu spíše upevňoval než uvolňoval svoje vztahy k rozhodujícím autoritám národně liberální strany, a do jisté míry tak ustupoval z pokrokových pozic, které zaujímal do vypuknutí revolučních bouří. Neznamená to, že ve všem bral za své názory liberálů — tak právě ve vztahu k aristokracii si provždy zachovával svoji skeptickou rezervovanost. Ale nepochybně se dával ovlivňovat liberalistickou averzí vůči radikálům. To bylo v dobách, kdy rozhodující impulsy protivídeňského zápasu vycházely stále zřetelněji právě od radikálů a kdy české národní hnutí nabylo podoby revoluční. Společně s Palackým a dalšími reprezentanty buržoazně liberální dobové politiky je tehdy i Havlíček přesvědčen o tom, že české národní hnutí bylo revolučními událostmi z června 1848 těžce poškozeno a že dalo záminku k vládním zásahům, jimiž byly jednotlivé výdobytky osmačtyřicátého roku postupně likvidovány.

² Viz například článek Korouhev naše, Pražské noviny 19. března 1848; Karla Havlíčka Borovského Politické spisy, díl I, Praha, Jan Laichter 1900, str. 238 n.

Toto období znamenalo tedy vskutku nejméně samostatnou fázi Havlíčkovy politického a myšlenkového vývoje, a můžeme říci, že mezi červnem 1848 a březnem 1849 se neprojevovaly — kromě vztahu k aristokracii, jmenovitě ke Lvu Thunovi — zásadní rozpory ani rozdíly mezi postoji Havlíčkovými a stanoviskem oficiálních politických autorit, jež ovšem tehdy sdílel i Tomek. Závislost na Palackém, popřípadě na Riegrovi vedla v té době Havlíčka až k stanoviskům protirevolučním a jednostranně nacionálním. Tak svatodušní bouře z června 1848 pokládá za „pražské neštěstí, které každý pravý přítel oplakává“.³ Znovu a znovu osočuje radikály za to, že prý jsou vinni neblahým zvratem národní situace po červnových událostech, a ve svém odporu k nim zachází tak daleko, že je vydává za náhončí politické reakce.

Tak například čteme v Havlíčkově polemice s Pražským večerním listem: „Znám jinou kamarilu, jinou reakci (tj. než reakci obecně známou, „oficiální“ — pozn. D. J.), která svobodám našim více nebezpečná jest, a tato kamarila, tato reakce jsou zřeštěnci a rýpalové političtí, kteří ustavičným brojením, ustavičným rozsíváním nedůvěry a nesvornosti konečně tak zapletou záležitosti naší ubohé vlasti, že po dlouhých rozmíškách zase jen hrůzovládou do pořádku se budou moci uvést. Reakce tak hanebná jest, že se nyní nesmí nikde zjevně a bez larvy ukázati, proto vystupuje v larvě přepjatéu politických a snaží se svobodu, kterou nenávidí, ad absurdum přivést, snaží se podpalováním ustavičným dokázati, že jest svoboda nemožná, snaží se tropením ustavičných nepořádků všechny usedlé občany a majetníky zastrašiti, aby je konečně falešným způsobem od svobody odvrátila, aby v nich vzbudila myšlenku, že tyto nepořádky ze svobody původ svůj mají a že tak dlouho trvati budou, pokud svoboda nepřestane a stará despotie opět uvedena nebude; to jest jediná nyní nebezpečná reakce, proti které se musí zasadit všichni upřímní přátelé svobody, a směle pravím, že svoboda naše skutečně do nejvyššího nebezpečení přijde, nepoštěstí-li se nám přijíti konečně k zákonnému, bezpečnému stavu. Není nyní větší nepřítel svobody než ten, kdo pracuje k revoluci a zamítá cestu reformy...“⁴

A neméně ostře staví se Havlíček proti radikalismu německému a maďarskému, který je podle Havlíčka jen „ověcí kůží starých vlků“, znásilňujících svobodu Slovanů.⁵ — Vídeňské povstání v říjnu 1848 budí v něm takový odpor, že snad jedinkrát v životě ztrácí smysl pro morální měřítko lidského jednání i pro humánní vztah k člověku. Jeho nacionalismus jde tak daleko, že v Národních novinách pranýřuje českého studenta z Prahy za to, že se ve Vídni přidal k revolučním studentům a vyjádřil jim solidaritu jejich pražských kolegů.⁶ A nedlouho nato dokonce chválí Windischgrätze, že dal ve Vídni popraviti poslance frankfurtského sněmu Roberta

³ Národní noviny 29. června 1848; Karla Havlíčka Borovského Politické spisy, díl II/1, str. 64.

⁴ Národní noviny 9. listopadu 1848; Karla Havlíčka Borovského Politické spisy, díl II/1, str. 210.

⁵ Národní noviny 29. září 1848; Karla Havlíčka Borovského Politické spisy, díl II/1, str. 150.

⁶ Národní noviny 14. října 1848; Karla Havlíčka Borovského Politické spisy, díl II/1, str. 159 n.

Bluma, z jehož iniciativy frankfurtský parlament zaslal vzbouřené Vídní projev sympatií; Blum sám se vídeňského povstání účastnil, byl zde zajat, postaven před vojenský soud a 9. listopadu 1848 zastřelen, bez ohledu na svou poslaneckou imunitu. „A žádný se ani neptal sněmu frankfurtského, vydá-li jej“, pochvaluje si Havlíček.⁷

Z toho všeho je tedy zřejmé, že protirevoluční nacionalismus skoro veskrze určoval postoje Karla Havlíčka v daném období. Proto také se tehdy důsledně solidarizoval s reprezentanty slovanské pravice na vídeňském říšském sněmu, kteří zrovna horlivě pomáhali vládě potlačovat všechny nejen revoluční, ale jen poněkud radikálnější snahy o změnu poměrů v říši.

Tato provládní politika českých liberálních poslanců a Havlíčka samého, založená na důvěře v možnost spravedlivého naplnění slovanských práv v Rakousku, spočívala ovšem — jak se záhy ukázalo — na iluzorních představách o záměrech vídeňského režimu i o politice ostatních rozhodujících evropských vlád, jež tehdy směřovaly (na rozdíl od prognóz našich liberálů) nikoli k upevnění, ale naopak k potlačování demokratických svobod národů. Dokladem toho byl zejména vbrzku následující vývoj ve Francii, v níž Palacký, Havlíček a další doufali jako v oporu evropské demokracie a tedy i vlastního politického úsilí. Tyto naděje byly však zanedlouho zcela rozmetány státním převratem Ludvíka Napoleona r. 1851 a za rok nato obnovením francouzského císařství.⁸

O tom, jak krátkozraké byly tehdejší politické odhady liberálů a také

⁷ Národní noviny 14. listopadu 1848; Karla Havlíčka Borovského Politické spisy, díl II/1, str. 220 n.

⁸ Na krátkozrakost této politiky našich liberálů a na její objektivně reakční charakter poukázala řada autorů, zabývajících se českým rokem 1848. Nejprůkaznější analýzy podali badatelé, vycházející z marxistických pozic a hodnotící českou politiku revolučního období v širších souvislostech dobového evropského revolučního hnutí. Nejnovější a současně snad nejzávažnější českou prací tohoto druhu je kniha Josefa Polišenského *Revoluce a kontrarevoluce v Rakousku 1848* (Praha 1975). Pro osvětlení Havlíčkovy úlohy v kritickém období od vypuknutí pražského povstání až do rozeznání říšského sněmu v Kroměříži najdeme zde hojnost nového materiálu i řadu nových pohledů na fakta už známá. Příspěvkem k této problematice je i práce Arnošta Klímy *Revoluce 1848 v českých zemích* (Praha 1974). — Podstatný význam má kniha Franka Wollmana *Slavismy a antislavismy za jara národů, soustředěná na rozbor slovanské ideje a politiky slovanských národů v revoluční i porevoluční epoše*; mj. je zde také osvětlen a podroben kritice Havlíčkův postoj vůči radikálům a vůči českým i evropským revolučním snahám v letech 1848 a 1849. Wollman se do jisté míry opírá o starší práci I. I. Udalcova *Z dějin národních a politických bojů v Čechách roku 1848* (Praha 1954), v níž sovětský autor rovněž zaměřuje pozornost na vztah české liberální buržoazie k radikálům v revolučním období a ukazuje, jak čeští liberálové odváděli zdůrazňovaným nacionalismem český lid od revolučního úsilí. To byl podle Udalcova i hlavní cíl austroslavistické teorie a hlavní smysl federalizačního programu Palackého. Téže problematice věnoval Udalcov i svoji starší studii *Rok 1848 v Čechách* (Brno 1950).

Karla Havlíčka, svědčí mimo jiné i skutečnost, že ještě 18. února 1849 přinášejí Národní noviny článek z pera Havlíčkova, v němž se za „politický klep“ prohlašují pověsti o tom, že říšský sněm bude rozpuštěn. Článek se snaží posilovat důvěru ve vládu a odráží tak v podstatě stanovisko čelných reprezentantů liberální strany. Přitom rozhodnutí o rozpuštění kroměřížského sněmu a o vydání oktrojované ústavy učinila vláda už v lednu 1849, což bylo víceméně veřejným tajemstvím.

Rozpuštění sněmu stalo se pro Havlíčka novou příležitostí k útokům na radikály. Vedle krajních konzervativců dává jim hlavní vinu na tom, že pozice sněmu byla podvracena a oslabována uměle vyvolávanou nedůvěrou v jeho schopnost připravit odpovědně návrh ústavy.⁹ Současně nabízel Havlíček svým čtenářům jako „útěchu v zlém čase“¹⁰ vcelku dost povrchně optimistický rozbor současné politické situace; Frič nazval tuto jeho úvahu „nepříčetným rozumováním“¹¹ — aniž tím Havlíčkovi příliš křivdil. Havlíčkův realismus se v této doznívající fázi jeho názorového vývoje opravdu podobá spíše politickému idealismu, který ovšem (jak na to také často poukazuje Frič) je třeba odvozovat do velké míry z Havlíčkovy stále ještě značné myšlenkové závislosti na Palackém.

Ale s rychle postupujícími příznaky blížící se obnovy vládního absolutismu nastávala tehdy — v březnu 1849 — doba, kdy bylo třeba otevřeně přiznat názory a stanoviska a rozhodnout se samostatně, bez zření k autoritám, pro postoj vládní nebo protivládní, oportunně centralistický nebo demokraticky národní. Největší část dosavadních liberálních kritiků vlády za nových poměrů úzkostlivě dbá toho, aby jejich vztah k režimu nebyl vykládán jako opozice, a tak zařizují i svoje vztahy k vládě. A pokud zůstávají v opozici, zřikají se postupně veřejné činnosti a uzavírají se tak se svým odporem k vládě do soukromí.

Havlíček však nic takového učinit nemůže a nechce. Sum, qui sum — platí pro něho už tenkrát, a brzo po vydání březnové ústavy dává najevo, že se nehodlá smířovat s násilím a bezprávím. Poznává, že národy Rakouska byly vládou podvedeny, a vycifuje, že v sázce je i jeho vlastní čest politického mluvčího značné části národa; jestliže až dosud varoval své čtenáře před násilným odporem vůči vládě a vedl je liberalistickými cestami Palackého, připadal i na něho podíl odpovědnosti za výsledek, k němuž se v březnu 1849 dospělo. Havlíček výslovně tuto svoji odpovědnost nedoznává, ale nelze ani tvrdit, že ji zapírá. Pocit spoluodpovědnosti za nastalou situaci byl u Havlíčka nepochybně jedním z hlavních motivů jeho protivládního publicisticko-politického zápasu, který zahájil hned po

⁹ Viz K. Havlíček, Vysvětlení nynějších okolností. Národní noviny 29. března 1849; Karla Havlíčka Borovského Politické spisy, díl II/1, str. 388 n.

¹⁰ K. Havlíček, Útěcha v zlém čase. Národní noviny 27. března 1849; Karla Havlíčka Borovského Politické spisy, díl II/1, str. 381.

¹¹ J. V. Frič, Paměti, svazek druhý, oddíl čtvrtý, str. 348.

vydání březnové ústavy článkem Výklad oktrojované ústavy od 4. března.¹²

Tato stať, která byla ve skutečnosti prudkým protivládním výpadem, vyvolala, jak známo, okamžitou reakci oficiálních míst; Havlíček byl pohnán před pražský porotní soud. Jistě mělo v tom být poučení nejen pro něho, ale i pro další odpůrce vlády, že mladý císař a jeho režim drží pevně v rukou vládní moc a hodlají energicky likvidovat jakékoli pozůstatky svobodomyšlných, demokratických tendencí mezi rakouskými, a to především slovanskými národy.

Proces před pražskou porotou, v němž se Havlíček sám hájil, stal se pro něho základně důležitým vývojovým mezníkem. Vystoupil zde ne už jako exponent politické strany nebo skupiny, ale jako mluvčí demokratických složek národa, jejichž jménem veřejně obžaloval rakouskou vládu z věrolomnosti a potlačování občanských práv. A jako před porotním soudem, tak i v celém dalším svém veřejném vystupování neulpíval Havlíček – na rozdíl od ostatních liberálů – na pozici defenzivní; naopak vystupuje od jara 1849 proti Vídni stále častěji se zřejmou útočností. Napadá opěrné body a síly režimu; vedle šlechty je to církevní hierarchie, která se tak už v Národních novinách stává jedním z hlavních cílů Havlíčkovy kritiky. A vzdálenost mezi Havlíčkem a liberály se prohlubuje i v rozdílnosti nazírání na problematiku a postavení rakouských Slovanů. Havlíček ovšem stojí na pozicích austroslavismu. Ale přesto není už pro něho Rakousko jedinou možnou a myslitelnou základnou existence rakouských slovanských národů; proto ani závazky Slovanů vůči Rakousku zřejmě nejsou podle Havlíčka natolik pevně určeny, jak mínil Palacký. „Nesmí nikdo mysliti“ – psal tehdy Havlíček – „že snad Slované ještě tak dalece nedospěli jsou v uvědomění politickém, aby mysli, že jenom jediný účel od Boha na ně vložený jest zachovati starou budovu rakouského císařství, která rozličnými náhodami sestavena jest. Každý národ musí mít dle zákonů božích a přirozených hlavní ohled na sebe a na svou budoucnost.“¹³ „Rakousko musí být takové, jako my radíme, sice přestane.“¹⁴ Havlíček míní ovšem Rakousko federativní, respektující přirozená a rovná práva národů, jmenovitě slovanských. Vláda by si měla uvědomit, že Slované jsou zárukou soudržnosti rakouské říše, a jen na vládě záleží, jak pevná a trvalá bude tato soudržnost. „Kdo nechce malý panslavismus, ten hleď, aby na sebe neuvrhl velký“,¹⁵ dodává Havlíček, a v těchto slovech je

¹² Národní noviny 14. března 1849; Karla Havlíčka Borovského Politické spisy, díl II/1, str. 363 n.

¹³ Slované a Rakousko. Národní noviny 4. dubna 1849; Karla Havlíčka Borovského Politické spisy, díl II/1, str. 398.

¹⁴ Šlechta a Slované. Národní noviny 5. června 1849; Karla Havlíčka Borovského Politické spisy, díl II/2, str. 586.

¹⁵ Slované v Uhřích. Národní noviny 21. října 1849; Karla Havlíčka Borovského Politické spisy, díl II/2, str. 737.

varování i výhrůžka rakouské vládě, připomínka toho, že orientace českého národního zápasu může v budoucnu víc a víc inklinovat k Rusku.

Postavení Slovanů v Rakousku bylo také základním sporným bodem mezi Havlíčkem a oficiálním reprezentantem vídeňského režimu, tehdy už ministrem Lvem Thunem. Havlíček podrobil důkladné kritice¹⁶ Thunovu brožurku Úvahy o nynějších poměrech, v níž je otevřeně vyjádřeno¹⁷ Thunovo přesvědčení o méněcennosti Slovanů; Thun jim upírá — při formální „rovnoprávnosti“ — právo žádat, aby v Rakousku „byli postaveni v rovnost faktickou“; naopak chce po nich, aby se zřekli politické činnosti a aby zvláště Češi nedávali důvěru „samovládní“ straně národní, reprezentované Národními novinami.

Thunova brožurka sama o sobě nemá větší význam než ten, že z ní poznáváme, jak si „vlastenecká“ šlechta v Čechách asi představovala vývoj českého národního života po roce 1849. Nás však Thunovy Úvahy zajímají především proto, že v nich nacházíme vlastně všechny body politického programu našich konzervativců i samého V. V. Tomka z let 1850—1851. Tomek se totiž v té době Thunovým názorům natolik přizpůsobuje, že se zříká někdejšího národně liberálního úsilí o skutečnou rovnoprávnost a politickou aktivitu slovanských národů v Rakousku, a všechno jejich úsilí o vydobytí národních požadavků chce redukovat na pouhé prosazování základních jazykových práv ve vlastních zemích. V době už obrozeného, nově konstituovaného českého národa, který dospěl už k vysokému uvědomění své národní osobitosti, znamenalo to srážet jej násilím na úroveň raně obrozenou. A znamenalo to ovšem stavět se proti Palackému a Havlíčkovi, kteří usilovali nejen o zajištění jazykových práv, ale o rozvoj národní kultury a českého národního vědomí vůbec. Právě tomu však se snažil vídeňský režim zabránit; proto Thun — jako mluvčí tohoto režimu — odkazuje rakouské Slovanů s jejich požadavky politického života do neurčitě vzdálené budoucnosti, proto Tomek a jeho druhové z Vídeňského deníku zdůrazňují nejen ideu Rakouska, ale i rakušanství, a národní život český chtějí cele podrobit státní autoritě.

Havlíček se naopak staví proti této autoritě, a jeho obhajoba národních práv a skutečné ústavnosti je v nové situaci vládou hodnocena ne už jako pouhá opozice, ale jako postoj přímo odbojný. Z hlediska Havlíčkova je v tom cosi osudově paradoxního. Vždyť na cestu protivládní byl de facto vtlačen režimem samým; sám nikdy nechtěl opustit půdu legality, ba právě legalita byla mu politickým programem. A vlastně jím i nadále zůstávala. Nesmiřoval se s březnovou ústavou; přece však byl ochoten přijmout ji jako daný fakt — nikoli ovšem jako bezcenný kus papíru. Žádal proto, aby záruky, slibované ústavou, byly plněny. Vládě, která nikdy vážně nepomýšlela na to, aby ústavu uvedla v život, byl však právě

¹⁶ Nová knížka od hr. Lva Thuna. Národní noviny 21., 22. a 23. srpna 1849; Karla Havlíčka Borovského spisy, díl II/2, str. 657 n.

¹⁷ Viz zde str. 12.

tento požadavek nejméně přijatelný. Proto jí nezbylo, než Havlíčkovu činnost násilím potlačovat. A Havlíčkovi zase nezbylo, než aby buď umlkl, jako učinili ostatní liberálové, nebo aby riskoval protivládní zápas. V tom, že se rozhodl pro druhou cestu, byla jeho velikost; a snad i kus jeho donkichotství.

Příklad odpůrců, programově sloužících režimu, Havlíčka jen utvrzoval v jeho rozhodnutí. Tomek ve Vídenském deníku dával Havlíčkovi jistě příklad nejvíce popuzující. Ale současně si Havlíček uvědomoval, že Tomkova tehdejší politická úloha a pozice nebyla jen výslednicí osobních vlastností, ambicí a charakterových kvalit jednotlivce, ale že byla důsledkem a výrazem politických postojů velké části české buržoazie. Bylo patrné, jak úslužná loajalita vůči Vidni nabývala vrchu mezi někdejšími liberály, přičemž tato loajalita nebyla ani zdaleka vždy omluvitelná existenčními obavami; mnozí, jako třeba Brauner, byli přesvědčeni — nebo takové přesvědčení aspoň předstírali —, že „aktivní“ postoj k absolutistickému režimu pomůže zachránit aspoň drobtý národních práv. Havlíček tuto motivaci neuznával a nedůvěřoval jí; hledal za ní — asi správně — daleko spíše oportunní kariérismus.¹⁸ Stále víc rozpoznával, jak se české měšťácké kruhy — bez zřetele k tomu, zda jejich minulost byla liberalistická či nikoli — přizpůsobují novým okolnostem a zabydlují se v nich. Dobře vycíťoval, že Slovan nenachází všude kladný ohlas, ba že měšťáctvu se stává spíše obtížným, protože mu připomíná všechno, čemu se zpronevěřilo. Havlíček si uvědomuje, že dělicí čára v české společnosti už není táž, která oddělovala někdejší skupiny politické; ale že vede mezi těmi, kdo se dokázali postavit proti vládní moci — a kdo se jí podvolovali.

Všechny tyto okolnosti vedly k tomu, že v letech 1849—1851 se Havlíček stal vůdčím reprezentantem pokrokových, především lidových složek národa. Za patnáct měsíců existence Slovana stačil vyslovit snad všechno, co myslil a co cítil prostý člověk v českých zemích: odpor vůči centralistické moci, pro kterou jsou národy jen „materiálem vlády“,¹⁹ odpor vůči všem základním oporám režimu — šlechtě, byrokracii, vojsku a kléru.

¹⁸ Viz například Havlíčkovu báseň Kytice (z r. 1850); Karel Havlíček Borovský, *Básně, Praha, Československý spisovatel 1960.*

¹⁹ „Vláda nyníjší praví“ — psal Havlíček v článku Proti centralizaci — „že oučelem jejím jest vzbuditi u rozličných národů svých *vědomí rakouské* (prol. K. Havlíček). lásku tedy a snad i pýchu na jméno rakouských občanů. Ale cesta, kterou vláda jde, vede zrovna k opačnému cíli. Kterak může Čech, Slovan vůbec, Maďar, Italian atd. cítiti nějakou lásku k Rakousku, když patrně vidí, že všechno v Rakousku směřuje jenom k poznenáhlemu zeslabení jeho národů, když musí považovati Rakousko celé jen za nějaké vězení, ve kterém se chytře a násilně přeměňují všeliké národy poznenáhla v Němce? [...] Vláda naše ustavičně mluví o jediném a silném Rakousku, ale zapomíná, že sice silné a kvetoucí Rakousko jest pěkná věc, která se bude líbiti leckomu, jen ne tomu, kdo se má nechat spotřebovat za mrvu a materiál toho kvetoucího Rakouska“. — Slovan 11. září 1850; Karla Havlíčka Borovského *Politické spisy*, díl III/1, str. 312—313.

Havlíček tak vytyčuje v tomto zápase s vládou nové fronty a nové pozice, určené nikoli už příslušností stranickou, ale příslušností k demokratickým nebo antidemokratickým silám v Rakousku. Tím ostatně — abychom to aspoň letmo připomněli — Havlíček překonává a antikvuje, snad bezděky, i celou liberalistickou koncepci austroslavismu, respektive tzv. malého panslavismu v Rakousku. Neboť namísto austroslavismu ukazuje v řadě svých statí jako daleko aktuálnější cíl a úkol společný boj demokratických složek všech rakouských národů proti absolutismu.²⁰

Za této situace ovšem Havlíček nutně musel co nejdříve znovu narazit na otázku, v které měl — ne zcela svou vinou — dost nejasností a v které se tolikrát střetl s radikály: byla to otázka revoluce. Havlíček, jak jsme poznali, se v posledním období svého veřejného působení myšlenkově vyvíjel pronikavěji a výrazněji, než si to snad sám chtěl připustit. Stavěl se od března 1849 ostře a principiálně proti vládě; ale v základní, klíčové otázce reformistického nebo revolučního přístupu k řešení české národní a společenské situace zůstal, nebo aspoň chtěl zůstat věren své staré skepsi vůči jakýmkoli pokusům o násilný zvrat politické situace. Byl to však právě zápas s Vídeňským deníkem a s Tomkem, během něhož byl Havlíček přinucen k tomu, aby tuto otázku znovu promýšlel a nově formuloval odpověď na ni.

Jak jsme se už o tom zmínili,²¹ otiskl Havlíček ve Slovanu 30. ledna 1851 úvahu s názvem Revoluce. Tato stať se stala východiskem zásadní polemiky Havlíčkovy s Vídeňským deníkem, polemiky, která ukázala ve svém konečném vyznění pravá názorová stanoviska obou stran, a hlavně přiměla Havlíčka, aby se pokusil vyrovnat s vlastními ideovými nedůslednostmi a předsudky, jichž až dosud nebyl prost.

Obsah vzpomenutého článku je dostatečně znám, ne-li z originálu, tedy z častých citací některých jeho tezí, zpopularizovaných zvláště Masarykem. Revoluce není cesta k řešení společenské a národní problematiky, říká zde Havlíček; rok 1848 uškodil osvobozovacím snahám evropských národů; revolucí riskují Češi veškerý zisk dosavadního národně obrozeneckého snažení. „Každý tedy, kdo lituje, že jsme r. 1848 neb 1849 neučinili povstání, jeví tím jenom převahu pouhého neurčitého citu nad chladným rozumem“. — Myšlenkovým jádrem úvahy jsou pak zejména tyto Havlíčkovy názory: „Já vůbec jsem veliký nepřítel revolucí se zbraní a držím hlavně na revoluce ve hlavách a srdcích [...]. Neštěstí, ztráty revolucí způsobené trpí národ, ale užitek z toho nemá nikdo jiný než ti, kteří se skrze revoluci k vládě dostali a nyní místo předešlé, revolucí zrušené vlády zase mohou kořistit z národu“.

²⁰ Například v obsáhlé rozpravě Slovánská politika, Slovan 17., 20. a 24. července 1850; Karla Havlíčka Borovského Politické spisy, díl III/1, str. 165 n. — O této otázce také Václav Procházka, Karel Havlíček Borovský, Praha, Svobodné slovo 1961, str. 106 n.

²¹ Viz zde str. 42.

Z těchto názorů je zřejmé, že Havlíček, i když se ve své politické praxi v tomto období odpoutával od liberálů, přece jim dosud do značné míry podléhal ideově. Sdílí zde jejich nechuť k důslednému odporu vůči rakouskému absolutismu — ač přece sám celou svou politickou aktivitou v období Slovana tento odpor posiluje a rozněcuje —, a vystupuje zde jako obhájce oficiální české politiky let 1848 a 1849. Ale jeho obhajoba je nutně rozpačitá; ovlivňuje ji nepochybně stále trvajícím pocitem solidarity především s Palackým, mimo to snad i obava, že úplné odpoutání od liberálních kruhů by znamenalo Havlíčkovu definitivní politickou izolaci v českém veřejném životě. Ovšem nepřesvědčivost a rozpačitost Havlíčkovy stati *Revoluce* má příčiny především vnitřní, pramenící v neujasněnosti názorových stanovisek, z nichž vychází a jež odráží. Havlíček lpí na své staré nedůvěře k revolučnímu řešení národní a společenské problematiky; ale neví, jak se rozhodnout, jestliže jiné než revoluční možnosti zůstanou národní společnosti uzavřeny. Před tímto problémem stále uhýbá, ač na něj znovu a znovu naráží; posléze vidí a nachází domnělé východisko ve „vzdělání a zachovalosti národa“ — tedy v ideji, která je u Havlíčka snad reminiscencí na jeho někdejší zaujetí pro doktrínu ruských slavjanofilů.

Tento Havlíčkův postoj — ne ojedinělý, ale naopak příznačný pro tehdejší vedoucí třídu českého národa — v zásadě potvrzuje ty kritické názory, které byly na adresu dobové české politiky vysloveny mnohokrát, nejpříkrěji B. Engelsem.²² I když nelze všechny tyto kritické výtky bez výhrad akceptovat, přece nemůžeme popřít, že Engels právem odsuzoval politiku české liberální buržoazie jako sílu, vzpírající se revolučním tendencím a proudům v Rakousku. Z konkrétního historického hlediska je ovšem možné pochopit některé důvody Havlíčkovy nedůvěry k revolučnímu řešení společenské problematiky vůbec a v našich zemích zvlášť. Jako mnoho jiných našich politických reprezentantů té doby (a zdaleka ne jen konzervativních) byl i Havlíček posilován zkušenostmi čtyřicátých let v mínění, že určitých, byť omezených úspěchů vůči vídeňské vládě lze dosáhnout jen cestou vyjednávání, trpělivou diplomacií a obezřelou národní politikou. Radikální a revoluční hnutí, projevující se v letech 1848 a 1849 jmenovitě ve Vídni a v Uhrách, nutně odrazovalo naše liberální, ale i radikální představitele svým nacionálně šovinistickým, protislovanským charakterem. (To byl také důvod, proč se někteří čeští reprezentanti — k nimž však Havlíček nepatřil — dávali s ochotou, Engelsem tolikrát pranýřovanou, „vhnět do náručí ruského absolutismu“.) — Kromě toho pak Havlíček (stejně jako Palacký) byl přesvědčen, že pro trvalejší úspěch revolučních snah nebyly v tehdejší Evropě ještě vytvořeny

²² Viz například stať *Demokratický panslavismus ve výboru Marx-Engels-Lenin*, *K dějinám Československa a československého dělnického hnutí*, díl druhý, str. 153 n.

předpoklady. Vlády Rakouska a Ruska dokázaly vždy najít společnou cestu, jakmile šlo o potlačení lidového hnutí: příkladem bylo maďarské povstání r. 1849, poražené rakouským vojskem za pomoci ruské. Lidové masy neměly dosud vpravdě revoluční vedení; to se projevilo i za pražského červnového povstání, organizovaného — pokud lze o skutečné organizovanosti mluvit — spíše s romantickým entuziasmem než s promyšleným a reálným záměrem. Proto také bylo vládní moci tak snadno podobné bouře likvidovat a násilím tak zadržet — byť ovšem jen na čas — přirozený vývoj národního hnutí v Rakousku. Právě toho se Havlíček obával: byl přesvědčen, že cena, kterou národ platí za nezdařenou revoluci, je příliš velká, než aby stálo zato pokoušet se o nejistý a málo nadějný násilný zvrat politických poměrů. „Revoluce se zbraní [...] je hra v loterii s budoucností národa, a nezávidím nikomu tu odvahu, která jej v každé chvíli k podobné loterii hotového najde“.²³

Ale ať už byly důvody Havlíčkovy nedůvěry k revoluční cestě jakékoli, nelze nevidět, že svou argumentací naháněl vodu na mlýn nejen svým odpůrcům, ale všem zpátečníkům v Rakousku. Proto také Vídeňský deník byl s Havlíčkovým článkem nadmíru spokojen, a měl v zásadě pravdu, když jej hodnotil jako projev Havlíčkových přetrvávajících liberalistických názorů na možnosti řešení soudobé společenské problematiky v Rakousku. Takový byl totiž nejvlastnější smysl odpovědi Vídeňského deníku na Havlíčkův článek, otištěné 4. února 1851. Tato replika odhalila, že mezi jinak zcela protichůdnými stanovisky provládních konzervativců a Karla Havlíčka posud existovala důležitá styčná plocha. Vytvářelo ji společné antirevoluční stanovisko obou stran, byť ovšem různě motivované: v kruzích Vídeňského deníku bylo dáno obavou z narušení vládnoucího společenského a mocenského systému, u Havlíčka, jak řečeno, obavou z rizika, jež pro naši národní společnost a její další rozvoj vyplývalo z eventuálního revolučního nezdaru.

V stati Vídeňského deníku mimo jiné čteme: „V článku tomto dokazuje (Havlíček) způsobem velmi důrazným, jak veliké zlé jest revoluce, jak nemoudré bylo by bývalo jmenovitě v Čechách během posledních dvou let chopiti se revoluce co prostředku k nabytí svobody; dokazuje, kterak klamná bývá vůbec naděje skládaná v revoluci — jako by se ní stav národu mohl polepsiti. Ano doličuje to samé trefným uvedením příkladu Francouzka, že všechny tamější revoluce nebyly s to, aby způsobily Francouzům pravou svobodu. [...] Krom několika málo disonancí psán jest článek tento tak, jak psávaly Národní noviny v čas nejzasloužitější doby své, když trefně a rázně bojovaly proti šíleným choutkám strany, která tehdež Slovanskou lípu opanovala jako své rejdiště“. A násled-

²³ Revoluce. Slovan 30. ledna 1851; Karla Havlíčka Borovského Politické spisy, díl III/1, str. 594.

duje zajímavé a příznačné upozornění na rozpor mezi Havlíčkovým deklarativně protirevolučním postojem a jeho politickou praxí, jež byla tehdy z vládní strany hodnocena jako rozněcování revolučních nálad v Čechách: „My nemůžeme, co se týče článku samého, vysloviti jiného přání, nežli aby se nemínil s praktickým účinkem na Slovana samého. Neb není dost na tom, jednou za čas vysloviti přesvědčení o záhubnosti všech revolucí. Jistý způsob psaní kazí tak dalece rozum, chuť, mravní povahu lidu, že si naposledy v ničem rozumném, krásném a počestném nelibuje; a to je potom takový stav, ve kterém se revoluce nejzáhubnější lehkou ujímají, takže již potom žádné spasitelné poučení o záhubnosti jich nebývá nic platné“.

Nelze pochybovat o tom, že vcelku věcný tón této stati, stylisticky i myšlenkově svědčící o pravděpodobném autorství Tomkové, na Havlíčka zapůsobil. To nemohl zastřít ani satirický, přece však trochu mnohomluvný úvod Havlíčkovy odpovědi ve Slovanu 8. února 1851,²⁴ v níž se k otázce revoluce vrátil. Znamenalo to, že se vrátil k nevyřešenému dilematu liberálů: jak spojit zápas za národní a společenská práva s loajalitou vůči vládě — jež tato práva zásadně popírala.

Neřešitelnost tohoto dilematu si Havlíček ve svém novém zamyšlení nad otázkou revoluce zřejmě uvědomil. A patrně si také začínal uvědomovat nedůslednost, ne-li přímo absurdnost své snahy bojovat proti vídeňské vládě z liberálních, a tedy kompromisnických pozic. Jeho úvahy o možnostech politických proměn společnosti začínají se proto brát jiným směrem. Dosavadní polemika, zaměřená proti revoluci, se nyní u Havlíčka postupně mění v úvahu o pozitivních možnostech revoluce, o podmínkách a okolnostech, za nichž její působení přináší kladné výsledky a pomáhá k dosažení cílů jinak nedosažitelných.

„Kdo chce dělati revoluce“ — píše zde Havlíček — „musí dvě věci napřed povážiti: předně má-li pevnou naději vyhrát, za druhé má-li pevnou naději po výhře zavésti lepší svobodu a lepší vládu než byla ta, proti které revoluci způsobil. Když tedy jest národ utištěn, buď pod vládou cizího národu, buď pod vládou libovolně jednající s osobami a s jméním občanů, nemá ještě zásluhy ten, kdo národ takový k povstání přivede, neboť není nic snadnějšího než způsobiti revoluci u národu utlačeného; ale ten má zásluhu, kdo přivede onen národ do takového stavu, ve kterém schopen jest cizí libovůle se zprostiti a svobodu pravou si zaříditi“. — Bylo by ovšem podle Havlíčka nejlépe obejít se bez násilí; ale dochází-li k němu, je to především vina vládnoucích kruhů, neboť na prostředky legálního zápasu nereagují. Havlíček zde zřejmě vychází ze svých zkušeností nejen rakouských, ale i ruských. Poukazuje na to, že absolutistické vlády se snaží udržovat lid v bezmoci a apatii, a to je také důvod, proč podle Havlíčka není reálné předpokládat v současné době možnost široce

²⁴ Karla Havlíčka Borovského Politické spisy, díl III/1, str. 597 n.

založeného lidového revolučního hnutí. „Jest vždy hlavní péče utiskovatelů udržeti své poddané [...] v nesvornosti, zameziti jim všelikou příležitost k srozumění a k sjednocení“. K tomu, aby bylo možné uvolnit tyto lidové síly, je podle Havlíčka třeba svrhnout vládu většinou násilím („zřídka kde se svoboda vydobude zcela bez boje hmotného a bez krveprolití“). — Havlíček se ovšem nevyslovuje přesněji a konkrétněji o tom, kde je třeba v naší tehdejší společnosti hledat revoluční síly, schopné takové akce; z celého smyslu jeho úvahy zdá se však vyplývat, že tyto síly hledá v pokrokové inteligenci. Jistěže především jí dával odpovědnost za směr naší národní politiky v přítomnosti i budoucnosti. Jestliže zákonné cesty nevedou k cíli (a to byl případ českého národního hnutí v Rakousku) a jestliže „utiskovatelé neupustí od svého utiskování, zapotřebí jest obyčejně ve skutečném hmotném boji poraziti je a přinutiti k upuštění od nespravedlivé vlády“.

Nejvlastnější smysl své úvahy, její skutečné myšlenkové jádro, shrnuje pak Havlíček do těchto vět, adresovaných nejen Vídenskému deníku, ale všem „loajálním“ kruhům české buržoazie — i samotné vídeňské vládě:

„Lehko jest ovšem tomu mluvit o zákonných cestách, kdo sám ve své moci a libovůli má zákony a plete si z nich dle libosti karabáče a pouta na svobodu a právo: zkušenost celé historie nás učí, že na tom není možno vybojovati na zákonní cestě svobodu, nýbrž jen na revoluční. To by měly uvážiti všechny vlády, které svou libovůli chtějí ukrývati do forem zákonitosti“.

Tato slova ve vší své stručnosti nejsou ničím jiným než výrazem Havlíčkova faktického rozchodu s liberalistickou linií české politiky, s tou linií, která — jak si Havlíček uvědomoval — neumožňovala skutečnou, tj. účinnou opozici vůči rakouské vládě a vůči jejím pomahačům, ale naopak vyjadřovala tehdy už neaktuální, protože ztroskotavší program legálního česko-rakouského vyrovnání na federalizační základně. Tato ochromená linie české politiky v dobách návratu absolutismu už nenarážela na vážnější odpor oficiálních míst, ba dokonce byla přijímána s jistým uspokojením pro svůj tradičně provládní charakter. Z tohoto hlediska s ní mohli vyjadřovat souhlas i přátelé a spolupracovníci ministra Lva Thuna, byť on sám měl k ideji federalizace Rakouska krajní nedůvěru.

Havlíčkovi ovšem nešlo v jeho článku o rozjitřování jakýchkoli vnitrostranických sporů, jež v té době uvnitř liberálního tábora nepochybně existovaly. Šlo mu především o vyjádření zásadního odporu vůči absolutistické vládě, o to, aby svým čtenářům odhalil její pravý charakter — a aby zvedl vlnu lidového odporu vůči ní. A vskutku Havlíčkova citovaná slova byla nejen doma, ale snad ještě více ve Vídni chápána (zvláště na pozadí celé předešlé politické publicistiky Havlíčkovy) ne už jako pouhá polemika nebo běžná žurnalistická invektiva, ale jako hrozba vládě a jako výzva k boji proti ní. — A tak Havlíček, ať už se k věci stavěl jakkoli,

byl stále častěji pokládán za nástupce radikálů; ba ve Vídni platil za nejnebezpečnějšího odpůrce režimu v celé říši. To vyplývá přímo z úředních dokladů, vztahujících se k Havlíčkově internaci.²⁵ Sám Alexandr Bach označoval Havlíčkovy stoupence za reprezentanty „české strany převratu“ nebo přímo „strany revoluční“; místopředseda Mecséry pokládal Havlíčka za hlavu českých radikálů, pražský policejní ředitel Sacher-Masoch pak charakterizoval (v dopise Mecsérymu 13. listopadu 1851) Havlíčka jako vůdce české strany a postavil jej, „pokud se tendence dotýče, na stejnou linii s aktivními revolucionáři té doby Ludvíkem Košutem a diktátorem Dan. Maninem a jeho druhy v Itálii“.²⁶

Z tohoto hlediska pochopíme pak snadno, že absolutistická vídeňská vláda, v níž měly mocný vliv síly vojenské, policejní a klerikální, rozhodla se — zvláště po neúspěšném pokusu o Havlíčkovo odsouzení před kutnohorskou porotou — zlikvidovat nebezpečného odpůrce jakýmkoli způsobem. Sacher-Masoch nedoporučoval nový proces proti Havlíčkovi, obává se, že výsledek by byl stejný jako v Kutné Hoře. Proto bylo vydáno — podle návrhu, vypracovaného Alexandrem Bachem — císařské nařízení z 6. prosince 1851, umožňující konfinování osob vládě nebezpečných. Nařízení, podobně jako tomu bylo v případě zákazu Slovana, bylo vydáno de facto výlučně kvůli Havlíčkovi, i když ho bylo použito také proti redaktoru Antonínu Kutscherovi²⁷ — ovšem ve formě méně brutální, a spíše proto, aby ojedinělost Havlíčkova případu nebyla příliš nápadná.

V této souvislosti — a na závěr našich výkladů — nabízí se ovšem otázka, nakolik přispěl Tomek sám i jeho přátelé a spojenci k Havlíčkově likvidaci — a to jak pokud jde o zákaz Slovana, tak o Havlíčkovo internování.

Ze všeho, co jsme uvedli, vyplývá, že materiál k obžalobě Havlíčka u vídeňské vlády dodávali horlivě právě tito příslušníci nejreakčnějších kruhů české i německé buržoazie — zvláště Tomek, ale i Alexandr Helfert; šlo o reprezentanty společenských vrstev, které usilovaly ne pouze o loajální vztah české politiky vůči Vídni po způsobu liberálů, ale o úplné podřízení českých národních snah zájmům vídeňského centralismu.

Tyto vrstvy buržoazie, citící a smýšlející rakousky, nenáviděly ovšem Havlíčka jako hlavního a nejstatečnějšího zastávce národní osobitosti a svéprávnosti v Rakousku, a současně jako muže, který dokázal před celou veřejností ukazovat pravou tvář, úlohu i charakter servilních donašečů

²⁵ Viz například úřední akta k Havlíčkovu vypovězení z Čech, otištěná (pod titulem Havlíčkovo vypovězení) v Naší době, roč. 16, 1909, a obsahující koncept návrhu ministra Alexandra Bacha císaři na Havlíčkovo internování.

²⁶ Viz Karel Kazbunda, Rakouská vláda a konfinování Karla Havlíčka. Český časopis historický, roč. 30, 1924, str. 305.

²⁷ Viz pozn. č. 9 ke kapitole VI.

a pomahačů vlády. — I proto musel být Havlíček odstraněn, aby v české buržoazii mohly vítězit politické a ideologické tendence, sloužící absolutismu a jeho oporám — militarismu a klerikalismu. A pomocníci, kteří k Havlíčkovu odstranění přispěli, našli se, jak jsme poznali, v Havlíčkově nejbližším okolí.

Na tuto úlohu Havlíčkova českého okolí v období Slovana poukázal r. 1942 známý německý historik a znalec českých dějin 18. a 19. století Eduard Winter.²⁸ Učinil tak v krátkém popularizačním článku, uveřejněném bohužel v časopise, který sám o sobě nemohl vzbuzovat důvěru, a nadto dal do své úvahy proniknout tendencím, které měly zeslabit odpovědnost vídeňské vlády za Havlíčkovu perzekuci.

Ale v české historické vědě není dnes třeba obnovovat diskusi o tom, kdo nesl odpovědnost za Havlíčkovo odstranění. Přes Wintrovy námítky není naprosto pochyb o zásadní odpovědnosti rozhodujících vládních sil, jak to podrobně dokázal už roku 1924 Karel Kazbunda ve své materiálově bohatě doložené studii v Českém časopise historickém.²⁹ K této studii mohli bychom dnes dodat jen to, že Havlíček vzbuzoval odpor, ale i strach vládních orgánů zejména tím, že jeho zápas za demokratická práva a demokratické svobody v Rakousku stále zřetelněji překračoval meze zápasu jen národního a dával, jak jsme se o tom ostatně už zmínili, nebezpečný příklad protiabsolutistickým silám v celé říši. Byly to především vojenské kruhy, které (ve spojení s církevní hierarchií) nejenergičtěji usilovaly — jak vyplývá z Kazbundových dokladů — o likvidaci Slovana a pak o Havlíčkovo vypovězení z Čech. Rozhodující vliv těchto kruhů je patrný ze samé povahy rakouské vlády a jejích hlavních představitelů na začátku padesátých let: ministerský předseda Felix Schwarzenberg je tvrdým a bezohledným reprezentantem absolutismu, a zcela nepokrytě, ba přímo programově opírá vládní moc o armádu, jejímž zájmům musí být proto v říši vše podrobno. Toto přesvědčení vštěpuje Schwarzenberg mladému císaři, a za vykonavatele této vládní politiky volí poslušný nástroj — Alexandra Bacha. Násilím a mocí, spočívající na vojsku, kléru a byrokracii, je rakouským národům vnucována jakási mimonárodní, nebo snad „nadnárodní“ státní idea rakušanství, vyjadřující ve skutečnosti ideu nově utuženého vídeňského centralismu.

Není tedy vcelku pochyb o tom, že Havlíček — autor takových protistátních útoků, jaké bylo možno číst snad v každém čísle Slovana — nemohl uniknout pozornosti rozhodujících činitelů v Rakousku. Ale aby tato pozornost byla náležitě podněcována a aby se chystané opatření proti Havlíčkovi mohlo opírat o dostatečné podklady, o to se zasloužili (a v tom je třeba dát Wintrovi za pravdu) velkou měrou Havlíčkovi druhové a ně-

²⁸ Ed. Winter, Karl Havlíček, ein Opfer des tschechischen Historikers W. W. Tomek. Böhmen und Mähren, roč. 3, 1942, str. 295–296. Pod názvem Kdo uštlval Havlíčka přetištěno česky v Přítomnosti, roč. 17, 1. prosince 1942, str. 12–13.

²⁹ Rakouská vláda a konfinování Karla Havlíčka.

kdejší spolupracovníci. Tomek na prvním místě. Projevil se jako nejdůležitější exponent těch sil v české buržoazii, které se vyznačovaly krajní nechtí vůči jakýmkoli demokratickým tendencím v národní společnosti. Kromě osobního prospěchu sledovaly tyto reakční kruhy i cíle politické a přímo třídní: chtěly vyloučit z českého a rakouského života možnost jakéhokoli násilného zvratu v poměru sociálních sil, neboť takový zvrát by podlomil stabilitu režimu, v němž byla reakční buržoazie zakotvena hmotně, mocensky a ideově.

Tomek a Havlíček jeví se tedy v těchto souvislostech a na tomto pozadí nejen jako dva protilehlé typy osobnostní, ale i jako příklady dvou základních dobových národních postojů českých vůči vídeňskému absolutismu: jeden vyjadřoval v nejzřetelnější podobě konformismus a oportunistus naší buržoazie, druhý byl výrazem českého odhodlání nepoddat se násilí fyzickému ani duchovnímu, a všechnu energii obrátit k zápasu za národně svobodný a sociálně spravedlivější zítřek.

Není pochyb o tom, že bez takového odhodlání nebyla by si česká společnost dokázala připravit už v druhé polovině devatenáctého století půdu a podmínky pro naplnění těchto snah. A byl to právě Havlíček, kdo k tomu vydatně přispěl, a sloužil tak své i příští době za vzor a příklad člověka, který — jak napsal Zdeněk Nejedlý³⁰ — dal národu „cíle na hony vzdálené od tehdejší české prostřednosti a který za nimi dovedl jíti navzdory všem, domácím i cizím!“

³⁰ Zd. Nejedlý, Havlíček. Var, roč. 1, 1921, str. 27—31.